

2. Cesarstwo Bizantyjskie – wykład

w oparciu o podręcznik „Zrozumieć przeszłość” Nowej Ery oraz Historię Powszechną. Średniowiecze, Tadeusza Manteuffla

1. Cesarstwo Wschodniorzymskie przetrwało epokę Wędrówki Ludów w V w. i dotrwało do Xv w. W epoce nowożytniej nazwano je Cesarstwem Bizantyjskim.

a) czynniki, które zadecydowały o przetrwaniu Cesarstwa w V w.

- potężna gospodarka – Cesarstwo Wschodniorzymskie nie było tak narażone na najazdy jak zachodnia część cesarstwa. Prowincje wschodnie były ludne i bogate. Liczne miasta gwarantowały rozwój rzemiosła i handlu. Ludność mogła płacić wysokie podatki, z których utrzymywano stałą armię broniącą granic.
- bardzo dobrze wyszkolona kadra urzędnicza,
- doskonała dyplomacja – cesarze wschodniorzymscy, mając pełny skarb, przekupywali wodzów barbarzyńskich i w ten sposób zabezpieczali swoje granice,
- lojalna armia.

b) znaczenie Cesarstwa Bizantyjskiego:

- najbogatsze i najpotężniejsze państwo we wczesnym średniowieczu, z prężnie funkcjonującą gospodarką towarowo – pieniężną,
- najbardziej cywilizowane państwo chrześcijańskie
- dzięki niemu zachowano tradycję i kulturę antyczną,
- szerzyło chrześcijaństwo w Europie Wschodniej dając początek późniejszemu prawosławiu.

2. Dzieje Cesarstwa Wschodniorzymskiego można podzielić na trzy etapy:

a) V – VII w. – cesarze dążyli do rewindykacji ziem i odrodzenia cesarstwa rzymskiego. Organizacja państwa i zasady jego funkcjonowania były kontynuacją cesarstwa rzymskiego.

b) VIII – XI w. – Cesarstwo wschodniorzymskie uległo gruntownej reorganizacji. Zmienił się ustrój, system administracyjny i podatkowy. Państwo utraciło znaczne obszary ziem na rzecz Słowian, Bułgarów, Arabów.

c) XI – 1453 r. – okres upadku charakteryzujący się olbrzymimi stratami terytorialnymi, degradacją polityczną, schyłkiem kultury bizantyjskiej.

3. Panowanie Justyniana Wielkiego (527 – 565)

a) polityka zagraniczna

- celem było ponowne zjednoczenie ziem wchodzących w skład imperium rzymskiego. Ziemie te były nadal połączone silnymi więziami ekonomicznymi, co miało silny wpływ na ideę odrodzenia imperium rzymskiego. Justynian wykorzystał osłabienie polityczne i rozkład wewnętrzny państw barbarzyńskich.
- przebieg – w jego imieniu podbojów dokonał wódz **Belizariusz**. :
 - w 533 r. odebrał Wandalom Afrykę;
 - w 535 r. zajął Sycylię i rozpoczął wojnę z Królestwem Ostrogotów; ostatecznie przyłączył Italię w 551 r.
 - w 552 - 555 r. odebrał południową część Półwyspu Iberyjskiego Wizygotom.
- skutki rewindykacji Justyniana
 - udało mu się odzyskać większość ziem Imperium Rzymskiego i ponownie zamknął Morze Śródziemne wewnątrz cesarstwa,
 - długotrwałe walki wyniszczyły Italię, wyludniły miasta. Osłabiona prowincja była narażona na dalsze najazdy.
 - liczne wojny wymagały dużych nakładów finansowych i wysokich podatków, co budziło sprzeciw poddanych.

b) polityka wewnętrzna

- cel – Justynian dążył do odtworzenia wielkiego cesarstwa uniwersalistycznego o silnej władzy centralnej. Językiem imperium był nadal język łaciński choć w powszechnym użyciu była greka. Łacina nadal była językiem prawa i administracji.
- 532 r. walka z opozycją – powstaniem Nika – kibice wyścigów konnych, którzy wybrali własnego cesarza
- wprowadził nowy ceremoniał dworski, wzorowany na wschodnim.
- reforma prawa:
 - skodyfikował obowiązujące prawo w latach 529 – 534. **Kodeks Justyniana – 529 r.**
 - zreformował studia prawnicze by uzyskać tą drogą wysoko wykwalifikowanych urzędników,
- polityka chrystianizacyjna – był orędownikiem pełnej chrystianizacji cesarstwa, prześladował więc pogan. Zamknął sławną Akademię Ateńską (529 r.), którą stworzył jeszcze Platon
- reforma administracyjna – ograniczył liczbę prowincji, walczył z procederem sprzedaży urzędów

4. Kryzys Cesarstwa Bizantyjskiego VI/VII w.

a) przyczyny:

- epidemia dżumy z lat 542 r. doprowadziła do zmniejszenia liczby ludności Cesarstwa, które znacznie ograniczyło swoje możliwości ekspansji,
- wzrost zagrożenia ze strony Persji (walki w latach 540 – 562), najazdy Awarów (oblężenie Konstantynopola w 626 r.), najazd Longobardów na Italię (568 r.), walki w Hiszpanii z Wizygotami (571 – 573), osiedlanie się Słowian na południe od Dunaju.

b) straty terytorialne Cesarstwa Bizantyjskiego

- północna część Italii przeszła w ręce Longobardów, którzy utworzyli tam swoje Królestwo. Południowa Italia pozostała w rękach Cesarstwa – tereny te były zarządzane przez urzędnika noszącego tytuł egzarchy – skupiał on w swych rękach władzę cywilną i wojskową. Zostały one nazwane **Egzarchatem Raweńskim**.
- Wizygoci odzyskali Hiszpanię,
- Persowie zajęli Syrię i Palestynę oraz Egipt na początku VII w.

5. Panowanie cesarza Herakliusza I (610 – 641) – okres

a) polityka zagraniczna – dążył do rewindykacji utraconych ziem

- wystąpił przeciwko Persji; w 627 r. pokonał króla Persji w bitwie pod Niniwą, zajął stolicę Persji dzięki czemu odzyskał Egipt, Syrię i Palestynę.
- pokonał Awarów powstrzymując ich ekspansję.
- pokonał Słowian powstrzymując ich ekspansję.

b) cesarz Heraklisz w 629 r. przyjął tytuł basileusa od tej pory oficjalny tytuł cesarza bizantyjskiego. Zastąpił on skomplikowaną tytulaturę rzymską. Panowanie Herakliusza uważa się za przełomowe w dziejach cesarstwa. Kończy ono definitywnie okres wschodniego cesarstwa rzymskiego i rozpoczyna dzieje Cesarstwa Bizantyjskiego, państwa wczesnośredniowiecznego. Cesarstwo pod koniec VI i na początku VII wieku stanęło przed wieloma problemami: wojną z Persją, najazdami Słowian, ekspansją arabską.

6. Wiek VII – X.

Wiek VII cechują najazdy Słowian na Półwysep Bałkański, ekspansja Arabów, a także Bułgarów

a) ekspansja Arabów – podboje arabskie rozpoczęły się po śmierci Mahometa w 632 r. Wskutek tej ekspansji Cesarstwo Bizantyjskie utraciło olbrzymie posiadłości, szczególnie w Afryce i w Azji. Początkowo utraciło Syrię, Mezopotamię, później Egipt, w VIII w. cała Afryka Północna znalazła się w rękach arabskich. Cesarstwo utraciło również posiadłości w Hiszpanii. W pewnym momencie zagrożony był sam Konstantynopol. **Arabom nie udało się zdobyć Konstantynopola** w latach **717–718** – ich **inwazja została powstrzymana**. Ostatecznie przy Cesarstwie Bizantyjskim pozostał Półwysep Bałkański oraz Azja Mniejsza oraz Egzarchat Raweński i Dalmacja. Cesarstwo utraciło 2/3 terytorium, najludniejsze i najlepiej gospodarczo rozwinięte prowincje.

b) w VII w. na Płw. Bałkański nastąpiła inwazja Słowian. W przeciwieństwie do innych ludów „barbarzyńskich” Słowianie byli nastawieni pokojowo. Osiedlili się na południe od Dunaju spychając ludy Ilirów, Albańczyków i Traków w wysokie góry. Półwysep Bałkański został odcięty od reszty cesarstwa — Słowianie byli trudną przeszkodą, która oddzieliła łańcuch Zachód od greckiego Wschodu. Dzięki osiedleniu się Słowian zakończył się kryzys demograficzny cesarstwa. Zmieniła się również struktura etniczna na Półwyspie Bałkańskim.

c) w VIII w. nastąpiła inwazja tureckich Protobułgarów . Protobułgarzy zasymilowali się ze Słowianami – powstało państwo Bułgaria. Konflikt ten ciągnął się aż do 1018 r. kiedy to Bułgaria przestała być niepodległym państwem.

d) nowy podział administracyjny Cesarstwa

- Wzrost zagrożenia zewnętrznego, głównie ze strony Arabów i Słowian, przyczynił się do wprowadzenia w cesarstwie nowego podziału administracyjnego. Zniesiono dawny podział na prowincje i **wprowadzono podział na temy** — okręgi administracyjno-wojskowe, na czele których stał strateg (strategos). Strateg ten łączył w swych rękach władzę cywilną i wojskową. Dowodził lokalnym wojskiem. Był mianowany bezpośrednio przez cesarza. Zajmował się również administracją, wymiarem sprawiedliwości i sprawami finansowymi. W XI w. znajdowało się w granicach cesarstwa 31 tem.

- Podział na temy wiązał się ze **zmianą struktury armii**. Od VII wieku była to **armia opierająca się na pospolitym ruszeniu, armia żołnierzy — wieśniaków**, którzy w zamian za ziemię i zwolnienie z niektórych podatków, byli zobowiązani do służby wojskowej. Było to wojsko lokalne, które walczyło pod wodzą lokalnego stratega i broniło swojej ziemi. Zmiana ta prowadziła do **zmiany stosunków agrarnych — nastąpiła kolonizacja wojskowa**. Innym skutkiem było to, że Konstantynopol bronił swoich ziem, a Rzym pozostawił swojemu losowi.

e) kłopoty zewnętrzne cesarstwa miały duży wpływ na przemiany wewnętrzne Utrata ziem Jerozolimy, Antiochii i Aleksandrii, przyczyniła się do wzrostu znaczenia patriarchatu konstantynopolskiego. To miało duży wpływ na wzrost antagonizmu między Kościołem Wschodnim i Zachodnim. Antagonizmy te uległy pogłębieniu w VIII w. Pod wpływem kryzysu ikonoklastycznego.

Kryzys ikonoklastyczny — w Cesarstwie Bizantyjskim znacznie rozrósł się kult świętych obrazów, szczególnie ikon. Z tym wiązał się wzrost znaczenia duchowieństwa. Wobec wzrostu zagrożenia zewnętrznego, cesarz Leon III w 726 r. zakazał kultu świętych obrazów. Nakazał zniszczyć obraz Chrystusa, znajdujący się nad bramą Chalke i zastąpić go symbolem krzyża „zwycięskiego i ożywionego”. Symbol ten miał jednoczyć wszystkie ziemie cesarstwa do walki z poganami — Arabami. Cesarza i jego zwolenników nazwano ikonoklastami czyli obrazoburcami. Ikonoklazm był obowiązującą doktryną od 726 do 843 r. VII sobór nicejski w 787 r. próbował zniwelować konflikt między zwolennikami i przeciwnikami kultu świętych obrazów przywracając kult obrazów. Ostatecznie jednak kult obrazów przywrócono w 843 r. (triumf ikonodulów). Wprowadzenie ikonoklazmu przyczyniło się do zaostrzenia stosunków między Kościołem Wschodnim a Zachodnim. Papież potępiał dekrety cesarzy ikonoklastów. Nastąpił dalszy rozłam między Kościołem Wschodnim i Zachodnim (między papieskim Zachodem a cesarskim Wschodem). Z tego powodu papież zwrócił się do Pepina Małego a nie do cesarza bizantyjskiego z prośbą o pomoc w walce z Longobardami. Do całkowitego rozłamu między Kościołem Wschodnim a Zachodnim doszło w 1054 r. — schizma wschodnia. Od tej pory mówimy o Kościele katolickim (Zachód) i Kościele prawosławnym (Wschód).

7. Cesarstwo Bizantyjskie szczyt swej potęgi osiągnęło na przełomie X/XI w.

Kryzys Cesarstwa zakończył się w IX w. wraz z początkiem panowania dynastii macedońskiej:

- Bazylego I Macedończyka (867 – 886)
- Bazylego II (976 – 1025)

a) Bazyli I prowadził wojny z Arabami, Rusami. Zdobył kontrolę nad Krymem i odzyskał część ziem z rąk Arabów. Zmusił również króla Bułgarów do przyjęcia chrztu w 864 r.. Przeprowadził również reformy, które umożliwiły jego następcy prowadzenie polityki ekspansji.

b) Bazylia II :

- w 1018 r. pokonał Bułgarów i podporządkował sobie ich państwo
- w 988 r. zawarł sojusz z Włodzimierzem Wielkim, władcą Rusi Kijowskiej, umocniony małżeństwem. Jego skutkiem była chrystianizacja Rusi.

Za jego panowania Cesarstwo Bizantyjskie sięgało od Italii po Kaukaz i od Dunaju po Syrię. Państwo to było całkowicie podporządkowane władzy cesarza, który był przedstawicielem Boga na Ziemi; było to państwo jednolite pod względem kultury, państwo greko-prawosławne.

c) charakterystyka Cesarstwa Bizantyjskiego w X w.

➤ **władza zwierzchnia należała do cesarza, który nosił tytuł basileusa:**

- był wybierany przez senat i aklamowany przez lud i wojsko,
- był on naczelnym wodzem i prawodawcą,
- sprawował władzę świecką i kościelną,
- był ziemskim odpowiednikiem Boga i jako taki był strażnikiem wiary i najwyższym dostojnikiem w państwie, nie uznawał zwierzchniej władzy papieża rzymskich,
- posiadał najwyższą władzę sądowniczą.

➤ **administracja centralna** spoczywała w rękach urzędników nazywanych logotetami. Logoteci podlegali kontroli i nadzorowi głównego kontrolera. Było **czterech logotetów:**

- wielki logoteta — początkowo był głównym dyrektorem poczty, później ministrem spraw wewnętrznych, ministrem spraw zagranicznych i kanclerzem państwa;
- minister skarbu;
- główny skarbnik wojskowy;
- minister dóbr państwowych.

Inni urzędnicy centralni

- quaestor - zawiadywał wymiarem sprawiedliwości,
- domesticos — wódz naczelny,
- wielki drongarios — minister marynarki,
- eparcha lub prefekt Konstantynopola — utrzymywał ład i bezpieczeństwo w stolicy.

➤ **administracja lokalna opierała się na strategach.** Terytoria przygraniczne dzielono na najmniejsze okręgi skupione wokół zamków (kleizura).

Biurokracja była bardzo rozwinięta i w znacznej mierze ułatwiała funkcjonowanie państwa

➤ **gospodarka**

- Pod względem gospodarczym Cesarstwo Bizantyjskie było najlepiej rozwiniętym krajem w tamtym okresie. Dzięki polityce kolonizacyjnej, która polegała na oddawaniu ziemi osadnikom wojskowym (kolonizacja wojskowa) oraz osadzaniu w granicach cesarstwa ludów barbarzyńskich, nie zmniejszył się w cesarstwie areał gruntów uprawnych. Wręcz przeciwnie — obszar gruntów uprawnych się zwiększał. W Cesarstwie Bizantyjskim uprawiano zboża pszenicę i żyto. Kwitło ogrodnictwo, sadownictwo i hodowla. Tracja, Macedonia, Tesalia i południowe Włochy były „spichlerzem” Europy. Wyspy Morza Egejskiego, Peloponez i południowe Włochy słynęły ze swych ogrodów, w których uprawiano migdały, cytryny, pomarańcze, ligi, rodzynki. Uprawiano trzcinę cukrową bawełnę, morwę do hodowli jedwabników. Ziemia była własnością wielkich właścicieli ziemskich (duchownych i świeckich). Możliwością byli wyłącznymi właścicielami swej ziemi, mieli władzę sądową nad zamieszkałą tam ludnością. Oprócz tego znaczna część ziemi była własnością cesarza. W Cesarstwie Bizantyjskim istniała również drobna własność - małe majątki ziemskie należały do osadników wojskowych, którzy w zamian za posiadanie ziemi byli zobowiązani do służby wojskowej (zasada pospolitego ruszenia — ziemia była zapłatą za służbę).
- W cesarstwie rozwijały się prężnie miasta, szczególnie te, które brały udział w ożywionej wymianie handlowej. Konstantynopol liczył ok. 500 tys. mieszkańców. W miastach rozwijało się rzemiosło. Bizancjum słynęło z produkcji towarów luksusowych. W miastach działały manufaktury państwowe i drobne zakłady rzemieślnicze. Rzemieślnicy tworzyli korporacje zawodowe.
- Bizancjum kontrolowało handel śródziemnomorski. Dzięki niemu prężnie rozwijała się gospodarka towarowo-pieniężna. W powszechnym użyciu był bizantyjski złoty solid. Stosowano listy kredytowe i weksle dzięki czemu rozwijał się handel (rozliczenia bezgotówkowe).

- **kultura** — Bizancjum było największym ośrodkiem kulturalnym. Szczyt rozwoju przypadł a przełom IX i X wieku.
- Rozwinęła się architektura. Cechy architektury bizantyjskiej: łączenie rozwiązań rzymskich z wczesnochrześcijańskimi i orientalnymi; ozdabianie budynków marmurami, rzeźbami, mozaikami, freskami; liczne okna, budowle sakralne były budowane na planie krzyża greckiego wpisanego w kwadrat zwieńczonego 5 kopułami. Do najwspanialszych budowli zaliczamy Hagia Sophia.
- Rozwijało się malarstwo religijne — malowanie ikon.
- Piśmiennictwo w języku greckim. Rozwinęła się literatura encyklopedyczna. Pisali tacy cesarze jak Leon VI Filozof i Konstantyn VII .
- Cesarze bizantyjscy byli mecenasami sztuki.

Porównanie Europy Zachodniej z Cesarstwem Bizantyjskim

Europa Zachodnia	Cesarstwo Bizantyjskie
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wykształcił się system feudalny – system zależności chłopca od feudała, oraz system zależności między feudałami (system lenny). Po wprowadzeniu zasady „wasal mego wasala nie jest moim wasalem” doszło do rozdrobnienia feudalnego i wzrostu roli feudałów kosztem monarchy. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nie wykształcił się system feudalny. Monarcha miał nieograniczoną władzę nad swoimi poddanymi.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ olbrzymie znaczenie rycerstwa 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nie powstało rycerstwo
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wykształciło się społeczeństwo stanowe, które ograniczy rolę monarchy na rzecz reprezentacji stanów (Parlament w Anglii, Stany Generalne we Francji, Sejm w Polsce) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nie wykształciły się stany a więc nie było społeczeństwa stanowego.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ po podziale Kościoła chrześcijańskiego w 1054 r. rozwijał się Kościół katolicki w obrządku łacińskim. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ po podziale Kościoła chrześcijańskiego w 1054 r. rozwijał się Kościół prawosławny w obrządku greckim.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ od XII w. powstają uniwersytety, które kształcą urzędników, duchownych itp. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ brak uniwersytetów
<ul style="list-style-type: none"> ▪ biskup Rzymu był uważany za najważniejszą osobę duchowną; stanął na czele hierarchii kościelnej. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ patriarchowie stali na czele gmin chrześcijańskich i byli od siebie niezależni. Głową Kościoła był cesarz – cesarstwo było państwem teokratycznym.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ponieważ duchowni utrzymywali się z ziemi stali się częścią systemu feudalnego i lennego. Skutkiem było mianowanie urzędników duchownych przez władców świeckich z czym Kościół się nie zgadzał. Po reformie wewnętrznej Kościoła w X w. wybuchł konflikt między władzą świecką, a duchowną o inwestyturę. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nie doszło do sporu o inwestyturę. Cesarz nadrzędną osobą w państwie (cezaropapizm).